

Echternach in Texandria en het Antwerpse. Achtergronden, prediking en verwerving'. Op grond van hernieuwd onderzoek naar de chronologie van Willibrords goederenacquisitie concludeert hij dat diens missiegebied behalve Zuid-Holland ten zuiden van de Oude Rijn, Zeeland en het rivierengebied, ook Texandria omvat moet hebben: deze streek behoorde wellicht tijdelijk tot *Frisia citerior* en was in Willibrords tijd zeker nog niet ten volle gekerstend. Dat Willibrords zendingsmethode puur monastiek was, zowel inhoudelijk als organisatorisch, mag inmiddels wel duidelijk heten. De liturgiehistoricus H. A. J. Wegman wijst er in zijn opstel 'De praktijk van de eredienst in het leven van Willibrord' op dat kerken voor Willibrord geen samenkomstplaatsen voor gelovigen waren maar heilige dienststruimten voor monniken waaraan *liturgie par délégation* bedreven werd.

Veel aandacht is besteed aan de Iers-Angelsaksische wereld waaruit Willibrord afkomstig was. Michael Richter schetst de levenskracht van het te Rath Melsigi beleefde Ierse christendom. Hij onderstreept tevens dat dit christendom niet zo onromeins en separaat was als wel eens wordt aangenomen. Doris Edel maakt de lezer opmerkzaam op de koninklijke patronage van missionarissen in het Angelsaksische Britannië van de zevende eeuw. En Petty Bange benadrukt de positieve bijdrage van vrouwen (abdisen, koninginnen) in het kersteningsproces. Zij sluit daarmee aan bij Angenendt, die opmerkt dat vrouwen eerder dan mannen geneigd waren om tot het christendom over te gaan.

Binnen de rubriek 'De volkscultuur: de religiositeit' trekken de bijdragen van Marco Mostert en Rudi Künzel de aandacht. Eerstgenoemde geeft een vlotte schets van 'het schriftgebruik bij de Friezen in de zevende en achtste eeuw' en maakt duidelijk dat de tegenstelling elitecultuur (= schrift) — volkscultuur (= woord) voor deze tijd niet zo makkelijk gehanteerd kan worden, al was het alleen maar omdat ook geletterden regelmatig gebruik maakten van schriftmagie. In Künzels opstel: 'Heidendom, syncretisme en religieuze volkscultuur in de vroege middeleeuwen. Problemen en perspectieven' worden de resultaten van het na-oorlogse Duitse en Franse 'heidendoms-en kersteningsonderzoek' met elkaar geconfronteerd. Künzel acht een scherpere definiëring van de beschrijvingscriteria nodig en pleit voor een comparatieve aanpak, waarin ook andere tijden en andere godsdiensten betrokken worden.

Binnen het bestek van deze recensie is het niet mogelijk om alle 23 auteurs recht te doen. Hier zij volstaan met het noemen van de namen der overigen: A. Jelsma, W. A. van Es, L. J. R. Milis, G. N. M. Vis, Edvardt van Hartingsveld, Mare van Uytfanghe, A. G. Weiler, Rob Meens, Margrete Weidemann, Georg Scheibelreiter, C. Peeters en Rosamond McKitterick. Te zamen bieden zij een aantal nuttige *Willibrordiana* met vooral veel nieuwe nuances.

J. A. Mol

A. F. W. Bosman, *De Onze Lieve Vrouwekerk te Maastricht. Bouwgeschiedenis en historische betekenis van de oostpartij* (Dissertatie Utrecht 1990, Clavis kunsthistorische monografieën IX; Zutphen: Walburg Pers, 1990, 250 blz., f45,-, ISBN 90 6011 688 7).

De uitspraak: 'Man sieht nur, was man weiß' van de grondlegger van de architectuur-iconologie, Günther Bandmann, geeft A. F. W. Bosman als motto mee aan zijn kunsthistorische proefschrift, verdedigd aan de Rijksuniversiteit te Utrecht met als promotor J. C. Klamt die de samenvatting in het Duits vertaalde. De opvattingen van Bandmann vormen derhalve het uitgangspunt voor deze studie, waarin aan de primaire verwondering van de toeschouwer reeds bij voorbaat voorbijgegaan wordt en de esthetiek van ondergeschikte betekenis blijkt te zijn. Immers, Bandmanns opvattingen mogen aldus worden weergegeven, dat de architectuur-iconologie

tracht vast te stellen onder welke invloed van welke maatschappelijke krachten of persoonlijke ambities de architectuur verandert. Bandmanns *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger* (Berlijn, 1951) is de *Fundgrube* voor deze visie, waaruit de schrijver met instemming citeert dat de formalistische benadering niet het antwoord levert op bijvoorbeeld de vraag naar 'den geschichtlichen Zwang zu den Speyrer Formen'. Het is dan ook niet aan de orde dat men een gebouw zijn plaats tracht te geven in de ontwikkeling van vormen, de kern van de formalistische — en hier verworpen — methode, maar men dient het te zien als de drager van een betekenis, *Sinnträger of Bedeutungsträger*. In Bosmans studie leest men dat de vader van dit gedachtengoed R. Krautheimer is, die zijn visie presenteerde in het *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, V (1942) 1-33. Bandmann onderscheidt vier categorieën van *Bedeutung*: de immanente symbolische betekenis, de allegorische, de historische en als laatste de esthetische betekenis. Bandmann brengt de eerstgenoemde twee categorieën onder één noemer en spreekt dan van *symbolische Bedeutung*. Bosman deelt echter mee dat voor zijn studie *de geschichtliche Bedeutung* het vruchtbaarste uitgangspunt bood. Daarbij moet echter opgemerkt worden dat deze pas aan de orde is 'als man in historischen Darstellungen auf das Phänomen [stoßt] daß Bauformen über große räumliche und zeitliche Entfernungen hinweg, zum Teil aus ganz fremden Kulturzusammenhängen rezipiert wurden'. Hoezeer de opvattingen van Bandmann als heilbrengend worden beschouwd, blijkt als de schrijver meedeelt dat met betrekking tot de kerk, die het onderwerp is van zijn studie, tot nu toe met de verkeerde vraagstelling werd gewerkt. Dat geldt dus voor de uiteenzetting van O. van Nispen, die in de reeks *Monumenten van geschiedenis en kunst in de provincie Limburg I*, iv ('s-Gravenhage, 1938) 467-575, de kerk beschreef en het werk van L. Weischer, *Studien zur holländisch-limburgischen Romanik unter besonderer Berücksichtigung der Liebfrauenkirche in Maastricht* (Leipzig, 1934) waarbij genoemd mogen worden het algemenere werk van I. A. Diepen, *Romanische ornamentiek ...* ('s-Gravenhage, 1931) en het recentere overzicht van J. J. M. Timmers, *De kunst van het Maastrand* (Assen, 1971). Het is duidelijk dat de tijd inmiddels rijp was voor een monografie die aan het belangrijke gebouwen zijn geschiedenis recht deed. Bandmanns probleemstelling: 'welche Bedeutung hat veranlaßt die Formen hier und dort, in dieser oder jener Zeit an zu wenden', maakt de auteur tot de zijne. Hij richt zich daarmee in het bijzonder op de oostpartij van de kerk, die de eigenlijke stadskerk van Maastricht is, eertijds zetel van de bisschoppen van het diocees Tongeren, waarin ook nadat in de achtste eeuw de bisschoppen zich in Luik gevestigd hadden, een inhuldigingsplechtigheid alsook een uitvaartdienst van de bisschoppen plaatshad en waar ook de synodale rechtbank zetelde.

Het boek is in acht hoofdstukken ingedeeld. De Inleiding, I, 10-17, bespreekt de theoretische grondslagen; de hoofdstukken II, III en V behandelen de geschiedenis van de kerk; de overige hoofdstukken zijn gewijd aan de iconografie en de bouwvormen. De rivaliteit tussen de stadkapittels wordt in het boek wat zwaar aangezet. Immers, alle uit de periode tot 1500 bekende kanunniken waren ook kapittelheer van Sint Servaas. Een verder argument is dat de beroemde gebeeldhouwde kapitelen van de beide kerken, naar het inzien van allen die erover schreven, zijn terug te brengen tot eenzelfde groep en school, met dit onderscheid, dat de beroemde kapitelen in de Sint Servaas zich in het 'Westwerk' bevinden en profane voorstellingen behelzen, terwijl in de Lieve Vrouwe de kapitelen — met oud-testamentische naast zuiver figurale voorstellingen — in het oostelijke koor zijn aangebracht. Waarom Heimo niet als de schenker van deze kapitelen maar wel van de kerk gezien zou mogen worden, wordt niet overtuigend beargumenteerd. Onomstotelijk toont Bosman aan, en hij kon daartoe gebruik maken van een recente publikatie onder redactie van M. Otte, *Les fouilles de la place Saint Lambert*, I (Luik, 1984) dat

voor de bouw van het oostelijke koorde voormalige kathedraal van Saint Lambert te Luik, die op het eind van de achttiende eeuw gesloopt is, model heeft gestaan. De tekeningen van R. van Hees, ook in dit opzicht de nodige verheldering biedend, illustreren dit voortreffelijk. Bovendien wordt deze opvatting geschraagd door de relatie die er bestond tussen kapittel en kerk met de bisschoppelijke zetel te Luik. Voor een aanvaardbare verklaring van de bouwvormen hoefde Bosman dus niet 'über große räumliche und zeitliche Entfernungen hinweg', maar niet veel verder dan 30km Maasopwaarts te gaan. Meer dan rivaliteit lijkt het modernere ontwerp van een omgangskoor voor een kerk met een rijke reliekenschat, bepalend te zijn geweest voor deze keuze, alsook de gekoesterde relatie met Luik en de wens zich als bisschopskerk te onderscheiden van de ter stede zo dominerende rijksproosdij.

Als een onderzoek, zoals het hier besprokene, naar behoren geschiedt, dan ondersteunt de theorie de wetenschap, maar hier lijkt het wetenschappelijk gehalte reeds bewezen of gegarandeerd te zijn door het onderzoek alleen maar te toetsen aan de vooropgezette theorie. De keuze van een dergelijk uitgangspunt werkt beperkend: men gaat op zoek naar wat men weet, zoals het motto zegt dat aan dit boek is meegegeven. Gelukkig blijkt het leven sterker dan de orthodoxe leer en zo is er dan nu, na de uitgave van de *Ordinarius* van de collegiale Onze Lieve Vrouwekerk, verzorgd door wijlen J. B. M. Tagage in 1984, ook over de kerk zelf een erudiete monografie die spoedig moge verschijnen in een aangepaste, instructieve vorm voorde talrijke bezoekers van dit illustere bouwwerk.

C. A. A. Linssen

G. N. M. Vis, M. Mostert, P. J. Margry, ed., *Heiligenlevens, annalen en kronieken. Geschiedschrijving in middeleeuws Egmond* (Egmondse Studiën I; Hilversum: Verloren, 1990, 199 blz., f35,-, ISBN 90 6550 233 5).

Op 23 april 1988 vond in de abdij van Egmond een symposium plaats ter gelegenheid van de presentatie van de door G. N. M. Vis bezorgde editie met vertaling van Egmonds oudste verhalende bron, de *Vita Sancti Adalberti Confessoris* (Nederlandse historische bronnen VII: *Egmond en Berne. Twee verhalende historische bronnen uit de middeleeuwen*; 's-Gravenhage, 1987). De toen gehouden voordrachten zijn met vijf andere artikelen over Egmondse geschiedschrijving opgenomen in dit eerste deel van een reeks Egmondse studiën.

G. N. M. Vis typeert het benedictijnenklooster Egmond als een late, bescheiden stichting aan de periferie van de christelijke wereld. Op regionaal niveau was het Sint-Adalbertsklooster, zeker ook vanwege het *scriptorium*, de bibliotheek en de geschiedkundige produktie, van groot belang. De abdij fungeerde bovendien al vroeg als archiefbewaarplaats voor de graven van Holland. Als bijlage bij zijn openingsartikel 'Historiografie in middeleeuws Egmond' (9-21) geeft Vis een chronologische lijst van 24 Egmondse geschiedwerken uit de periode 985-1555. Enkele van deze geschriften komen nader aan de orde in Vis' tweede bijdrage 'Sint Adalbert en de andere structuren. Over het karakter van de levensbeschrijvingen en de verschillende wonderverhalen van Sint Adalbert van Egmond' (35-54). In tegenstelling tot F. W. N. Hugenholtz ziet Vis geen grote verandering optreden in de Adalbertverering: de tiende-eeuwse *vita* bleef tot het einde van de middeleeuwen populair. Over de interpretatie van de vroege Egmondse bronnen zijn grote meningsverschillen ontstaan nadat de Utrechtse hoogleraar Oppermann in 1919-1920 vrijwel alle uit de tiende, elfde en twaalfde eeuw daterende bronnen als vervalsingen had bestempeld. P. H. D. Leupen vat de 'Egmondse bronnenstrijd' — die pas in 1970 met het verschijnen van het door A. C. F. Koch bewerkte eerste deel van het